

Установлено, що издания общества принадлежали к научно-популярным, функциональным назначением которых было распространение и популяризация идей и знаний, которые имели потенциальную возможность влиять на формирование научного мировоззрения широких слоев населения. Не менее важной была и культурологическая функция научно-популярной книги, которая заключалась в передаче новым поколениям украинцев духовных традиций, морально-эстетических ценностей, а также привлечение массового читателя к эстетике научного поиска.

Ключевые слова: «Благотворительное общество издания общепользных и дешевых книг», научно-популярные издания, украиноязычная книга, брошюра, художественная литература, школьные учебники, общественно-политическая, экономическая, историческая тематика.

© Inna Demuz
(Pereyaslav-Khmelnytsky)

«CHARITABLE SOCIETY FOR PUBLICATION OF GENERALLY USEFUL AND CHEAP BOOKS» (1899–1918): SOCIAL AND POLITICAL, ECONOMIC AND HISTORICAL BROCHURES, FICTION AND EDUCATIONAL MATERIAL

The article studies the publishing activities of «Charitable Society for Publication of Generally Useful and Cheap Books» during 1899-1918. It is analyzed the society's brochures and books of social and political, economic and historical content, fiction and school books. It is defined the body of authors of these publications: V. Domanytskyi, D. Doroshenko, B. Hrinchenko, M. Hrinchenko, M. Hrushevskyi, S. Yefremov, K. Kvitka, H. Kovalenko, M. Komarov, O. Komyskyi, M. Levytskyi, O. Lototskyi, Y. Chykalenko and others.

Special attention was paid to Charitable Society's edition of certain works of T. Shevchenko and the complete «Kobzar» under the editorship of V. Domanytskyi.

It is studied that the publications of Charitable Society belonged to popular scientific publications, functional purpose of which was, distribution and promotion of ideas and knowledge that had capability to influence the scientific outlook of a wide range of people. The cultural function of popular scientific books was equally important and transferred spiritual traditions, moral and aesthetic values to the new generations of Ukrainians and it attracted a general reader to the aesthetics of scientific search.

Keywords: «Charitable Society for Publication of Generally Useful and Cheap Books», popular scientific publications, Ukrainian book, brochure, fiction, school books, social and political, economic and historical topics.

До редакції надійшла 30.09.2016.

УДК 001.814/891.3:913+908:94(477) «19/20»

© Олександр Горбовий
(Переяслав-Хмельницький)

ДНІПРО В ІСТОРИЧНИХ СТУДІЯХ НАУКОВИХ КОЛЕКТИВІВ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА¹ (1881–1971 РР.)

У статті розглядається висвітлення різних аспектів життєдіяльності Дніпра в історичних студіях наукових колективів КНУ ім. Т.Г. Шевченка. З-поміж багатьох робіт київських істориків в якості найбільш інформативних було обрано праці 2-х колективів учених: київської документальної школи(кін. ХІХ ст.) та радянських дослідників дніпровського гідрокаскаду.

У 1881–1895 рр. під керівництвом В. Антоновича написано 8 праць, в яких М. Грушевський, О. Грушевський, Д. Багалій, В. Ляскоронський, М. Довнар-Запольський та П. Голубовський показали власне бачення природного стану Дніпра та Придніпров'я у період ІХ – поч. ХV ст. Дослідники аналізували вплив природного середовища на хід та напрямки колонізаційних рухів, військових походів, торговельних зносин, етнографічне та політичне розмежування населення. Ними було описано дніпровську водну систему та її місце серед інших річкових мереж, літописний шлях із варяг у греки, питання судноплавства та мореплавства тощо. Детально висвітлена дискусійна екологічна проблема про судноплавність малих річок у давнину. Згадувалися також такі екологічні негаразди, як обміління річок, вирубування лісів, винищення дичини.

У 1952–1971 рр. паралельно будівництву каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі київськими істориками було написано 5 дисертацій про спорудження як окремих його ступенів, так і всього гідрокаскаду у контексті тодішньої ідеології КПРС.

¹ Сучасна назва вишу.

Автори були учасниками та очевидцями процесу, який досліджували. Однак, їхні роботи методологічно та тематично були суттєво звужені. Основна увага приділена партійній роботі. Значно менше писалося про народногосподарське значення каскаду, яке здебільшого оцінювалося як позитивне. Лише М. Олійниченко коротко перелічив деякі його недоліки: синьо-зелені водорості, мілко затоплені ділянки (Кінські плавні) тощо.

Ключові слова: історіографія, Дніпро, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, київська документальна школа, екологія, річка.

У сучасному порядку денному все більше уваги приділяється проблемам екологічного спрямування. У тому числі ведеться пошук способів покращення стану Дніпровського водного природно-господарського комплексу, варіантів його виходу на рівень сталого розвитку. Даний процес супроводжується гострими дискусіями з приводу виправданості спорудження та ефективності функціонування каскаду водосховищ на Дніпрі та окремих його елементів. Для більш глибокого дослідження та дієвого вирішення проблеми видається доцільним залучити якомога ширше коло праць по даній темі. Зокрема, пропонується вперше розглянути висвітлення Дніпра в історичних студіях наукових колективів КНУ імені Т.Г. Шевченка в окреслений у назві статті період.

Дніпро завжди займав одне із визначних місць в минулому українського народу. Тому він та його навколишні землі у тій чи іншій мірі фігурують у багатьох роботах київських істориків. У даній статті будуть розглянуті лише тексти двох колективів науковців: київської документальної школи (історично-географічні аспекти у працях 1881–1901 рр.) та групи радянських дослідників, які у дисертаціях 1952–1971 рр. вивчали спорудження каскаду гідровузлів на Дніпрі крізь призму тогочасного партійного керівництва. Діяльність членів кожного з них об'єднувалася спільним тематичним напрямком, хронологічним періодом та методологічним підходом до роботи. Історіографію поставленої проблеми можна розділити за об'єктами дослідження на два напрями: праці із вивчення Дніпра та дослідження наукової роботи істориків КНУ ім. Тараса Шевченка.

Стосовно першого з них, варто відмітити, що в науковий та громадський обіг уведено великий масив праць стосовно Дніпра. Однак, здебільшого вони належать інженерам-технікам, письменникам, природознавцям. Роботи істориків представлені у значно меншій мірі. З історіографічними оглядами дослідження дніпровської проблеми можна ознайомитися у сучасних ґрунтовних працях українських дослідників Н. Горло [6] та Д. Кітова [13]. Однак, у них відсутні згадки про діяльність київських наукових колективів.

Так само величезний пласт літератури висвітлює роботу київських істориків. Зокрема, узагальнену інформацію про них можна знайти у колективній монографії [10], статті Г. Казьмирчука [11] тощо. Велику увагу дослідники приділяли членам київської документальної школи, яка вважається першою вітчизняною національною історичною школою. Зокрема, їх діяльність вивчали О. Кіян [14], Н. Соколова [19] та багато ін. Однак, історіографи спеціально не виокремлювали та не аналізували тематику Дніпра у працях київських істориків.

До розгляду у статті включено вісім праць членів київської документальної школи, які безпосередньо стосуються територій Придніпров'я (1881–1901 рр.): нижньодніпровський степ [5], середньодніпровський лісостеп [8; 16], верхньодніпровський ліс [4; 9]. А також земель басейнів двох головних приток Дніпра – Десни з лівобережним Дніпром [1; 3] та Прип'яті [7]. До того ж висвітлюється п'ять радянських робіт по спорудженню каскаду гідровузлів на Дніпрі крізь призму діяльності КПРС. Чотири з них – кандидатські дисертації: Дніпрельстан [12], відбудова Дніпрогесу [15], Каховська гідроелектростанція [17], Кременчуцький та Київський гідровузли [2]. А одна – докторська робота по всьому каскаду водосховищ [18].

З 1870-х рр. до початку ХХ ст. на базі історико-філологічного факультету Київського Імператорського Університету Святого Володимира діяла неформальна організація, якій вітчизняні історіографи надали статусу історичної школи. Окрім загальноосвітньої діяльності його члени у вужчому колі займалися дослідницькою роботою. Її організацією у межах академічного семінару опікувався неформальний лідер спільноти – В. Антонович. Найважливіші результати наукових пошуків публікувалися на сторінках видання «Университетские известия» (при них – «Сборник сочинений студентов университета Св. Владимира») та у серії «обласних» монографій із Києворуської історії [14, с. 28–30, 33].

У другій половині ХІХ ст. у середовищі істориків активно велися пошуки найкращого способу опису удільного періоду Київської Русі. Державницький підхід М. Карамзіна спирався

на уявлення про одного великого князя, який об'єднав країну в єдину державу під своєю владою. С. Соловійов розвивав теорію родового побуту, яка спиралася на ідею спадкування влади у межах князівського роду. В. Антонович відстоював обласно-федеративну теорію, за якої головна роль відводилася не великому князю чи роду князів, а плем'ю-народу як окремій етнографічній одиниці [1, с. 1–2]. Йому відповідало певне князівство зі своєю родовою гілкою, яка могла все сильніше розростатися і додатково дробити політичне утворення.

Саме у рамках останнього погляду студенти історико-філологічного факультету писали роботи з історії земель Придніпров'я Київської Русі. Попри існування спільного методологічного стержня (обласництва), вони мають і певні відмінності, які пов'язані із особливостями наукового світогляду авторів та специфікою тематики праці (забезпечення джерельною базою, самобутні риси самої території тощо).

Структури робіт суттєво різняться як за розлогістю, так і за тематичним наповненням. О. Грушевський сформував найкоротший зміст для своєї роботи. До найбільш структурованих можна віднести книги М. Грушевського, Д. Багалія, В. Ляскоронського. Основним предметом дослідження була політична історія князівств, яка здебільшого згрупована по хронології правління їх очільників. Більшість авторів окремо виділяють та розглядають побут, релігію, промисловість, торгівлю тощо. Обов'язковим елементом всіх проаналізованих праць є історико-географічний опис земель. Він робився на основі широкої та різноманітної історіографічної і джерельної бази (особливо слід виділити В. Ляскоронського). У посиланнях та списках літератури запропонованих монографій зустрічаються геологічні (Ч. Лаєлл, О. Гуров), ґрунтознавчі (В. Докучаєв), зоологічні (Ф. Кеппен), географічні (П. Семенов-Тянь-Шанський, О. Тілло), топографічні (О. Шафонський), статистичні (О. Русов, списки населених місць та пам'ятні книжки), етнографічні (М. Левченко, М. Маркевич), історично-географічні (Е. Фрімен, М. Барсов, Ф. Міщенко) роботи, а також – спогади старожилів, картографічні описи та літописні матеріали. Проблематика Дніпра у визначених текстах розкривалася через різні аспекти, які висвітлювалися у неоднаковій мірі. За предметом дослідження їх можна умовно сформувані у такі групи: фізико-географічна (рельєф, водні басейни, ґрунти, звірина тощо), господарсько-географічна (поселенська струк-

тура, торгівля, судноплавство, головні заняття і т.п.), політично-географічна (колонізація, розмежування племен та князівств, військова сфера тощо) та питання екологічного спрямування (обміління річок, винищення дичини і т.д.).

Фізико-географічна. Дослідники обов'язково розглядають рельєф аналізованих земель, наголошуючи на його рівнинному характері. М. Довнар-Запольський використовує теорію льодовикового зледеніння для пояснення надмірної вологості у Прип'ятському басейні [9, с. 9–10]. Також її широко розкриває В. Ляскоронський на прикладі території Переяславського князівства [16, с. 16–17, 21–27, 29–33]. Дослідниками детально описана потужно розвинута система водних сполучень та волоків басейнів Західної Двіни, Німану, Західного Бугу, Дніпра, Прип'яті, Десни, Волги та Дону, яка поєднувала Чорне, Біле, Балтійське, Каспійське і Азовське моря [16, с. 38–53; 8, с. 5–6; 3, с. 2; 9, с. 12–16 тощо]. Наголошується на ключовому положенні у гідрографічній мережі Дніпра та його приток, які відіграють роль посередника між західними і східними та між південними й північними землями [16, с. 221; 5, с. 1]. Детально описується видовий склад звірів, птахів та риби [16, с. 69, 71 тощо].

Господарсько-географічна. Поселенська структура слов'ян здебільшого формувалася на основі гідрографічної мережі, що підтверджується розлогіми історико-топографічними описами [1, с. 12–15, 126–160; 3, с. 1–26 тощо]. Річкові системи та волоки між ними широко використовувалися як торговельні маршрути. Зокрема, Д. Багалій розповідає про Залозний та Соляний шлях [1, с. 26–28], В. Ляскоронський широко аналізує водні торговельні зв'язки в цілому та шлях «із варяг у греки», зокрема [16, с. 222–240]. П. Голубовський відмічав мореплавні здібності уличів та тиверців, без яких не могли обходитися у ранньоруських походах на Візантію [5, с. 30–32]. В. Ляскоронський вказував на тісний зв'язок між камарою класичних часів, човнами готів, давньоруською лодією та запорізькою чайкою, які надавали своїм власникам контроль над морем [16, с. 240–243]. Також ним була приділена велика увага умовам судноплавства по Дніпру [16, с. 243–246]. Дослідники широко описують головні заняття населення Придніпров'я: землеробство, скотарство, рибальство, мисливство, бджільництво, промисловість тощо [1, с. 292–293; 3, с. 26–31; 4, с. 87–170; 16, с. 70–72, 204–218 тощо].

Політично-географічна. Здебільшого рівнинний характер місцевого рельєфу зумовив

формування природних кордонів на основі, з одного боку, водороздільних кряжів і річок, а, з іншого – лісів і боліт [16, с. 10].

П. Голубовський доволі детально описав гіпотезу природно зумовленого етнографічного та політичного розмежування племен і князівств. Зокрема, він відмічав, що через значну лісистість та деяку заболоченість давньоруських земель пересування ними було доволі складним. Тому міграція населення в основному проводилася ріками, які забезпечували засобами до існування, створювали найкращі як на той час умови для транспортування, а їх прибережні ліси надавали захист від ворогів. Давньоруські племена рухалися ними до водорозділу, який був суцільно зарослий лісом та, можливо, заболочений. У такому разі саме його лісова стіна, через яку було дуже складно прорубатися, слугувала основною природною перепорою для подальшого просування. Інколи географічним рубежем ставала річка, яку потрібно було переходити вброд, а її береги були порослі лісом та заболочені [4, с. 1–3].

Питання екологічного спрямування. У 1881 р. П. Голубовський побіжно згадує про колишню багатоводність невеликих рік дніпровського басейну. Адже на їхніх берегах знаходили уламки великих кораблів (верхів'я Остру тощо) [3, с. 2].

У 1895 р. дане питання більш детально розглядає В. Ляскоронський, намагаючись підбити підсумок довготривалій дискусії, яка точилася навколо нього. Зокрема, він відмічає суттєве обміління лівобережних приток Дніпра, яке у його час досягло такого рівня, що деякі з них у жарке літо пересихали. Причинами називаються: вирубування лісу, засмічення русла штучними об'єктами (дамби, греблі, водяні млини) та природним чином [16, с. 41–42]. Також ним зазначалося, що на деяких лівобережних притоках Середнього Дніпра (Трубіж, Оржиця, Супій, Альта тощо) знаходили залишки великих суден (днища, рулі, якорі і т.п.). Вони по своїх габаритах дещо перевищували суднохідні можливості тогочасного маловодного стану річок. Відповідно довгий час частина науковців вважала, що по цих річках, як і по Дніпру та Волзі, відбувалося судноплавство великими суднами. Адже на думку цих дослідників у давнину водність приток була значно вищою в силу більшого поширення лісів. Інші вчені вважали, що рівень водності на цих річках ніколи не був достатнім для здійснення судноплавства великими суднами (мають низькі береги, невелику довжину та назви, які свідчать про маловодність:

Оржиця, Безводовка, Ржавець). Однак її було достатньо, щоб у весняну повінь по них спустити великі пусті судна до Дніпра на продаж. Деякі з них з різних причин застрягали і залишалися у притоках [16, с. 246–249].

Велику увагу дослідники приділяють вирубуванню лісів через підсічно-вогневу систему у землеробстві, суднобудівництві тощо [3, с. 26–27; 5, с. 1–18, 32; 16, с. 204], спираючись на літописи, доводять, що у давнину було набагато більше поголів'я і видове різноманіття звірів та птахів.

У радянський період Дніпро та навколишні землі зазнали кардинальних перетворень у ході будівництва каскаду водосховищ по його руслу. Даний процес не залишився поза увагою істориків Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. Вони оперативно підготували низку дисертацій, як по окремих гідровузлах, так і по всьому каскаду гідроелектростанцій. Науково-методичний апарат досліджень мав низку характерних рис. Метою всіх робіт було визначено висвітлення спорудження гідрооб'єктів крізь призму ролі КПРС у цьому процесі. М. Олійниченко відмічав стереотипність у підходах авторів до вивчення даного питання [18, с. 31]. Методологічною основою всіх досліджень виступали твори В. Леніна, Й. Сталіна та програмні документи комуністичної партії. Важливою особливістю джерельної бази дисертацій була особиста участь їх авторів у процесі спорудження гідрооб'єктів. Зокрема, М. Величко працював на будівництві Кременчуцької та Комсомольської гідроелектростанцій [2, с. 15], розмовляв із новаторами виробництва, інженерно-технічними, профспілковими, партійними та комсомольськими працівниками [2, с. 17]. М. Олійниченко відвідував Каховську ГЕС, де багато спілкувався із будівельниками [17, с. 5–6] тощо. Також широко використовувалися партійні програмні документи, періодичні видання тощо. Основним предметом дослідження був вплив КПРС на будівництво гідроелектростанцій. Однак, Є. Карцовнік також значну увагу приділила дореволюційним проектам шлюзування дніпровських порогів [12, с. 31–37] та безпосередньо самому процесу будівництва гідровузла (перші три параграфи першого розділу, а також розділи 4 і 5). Поряд з ідеологічно-політичною складовою дослідниками більше чи менше зачіпалося народногосподарське значення побудованих гідрооб'єктів. Особливо велику увагу йому присвячено в шостому розділі докторської дисертації М. Олійниченка [18, с. 490–546]. Усі автори відмічали позитивні сторони спорудження

гідроелектростанцій. Лише у М. Олійниченка кількома рядками перелічувалися негативні аспекти, які здебільшого мали екологічний характер: необхідність боротьби із синьо-зеленими водоростями, відновлення мілко затоплених земель (зокрема, 60 тис. га кінських плавнів, можливість використання земель у заплаві р. Сули) [18, с. 517]. Дисертації містять елементи критики у висвітленні ідеологічно-політичної роботи на будівництві. Зокрема, П. Кривчик відмічав зниження виробничих показників на будівництві у кінці 1944 р. Це явище пояснювалося дослідником, як об'єктивними труднощами, так і організаційно-партійними. При цьому наголошувалося на перевазі останніх [15, с. 102–104]. Однак, ці дані базувалися на партійних документах і відображали офіційне ставлення КППРС до невиконання поставлених завдань, зриву планів. При цьому, загальна лінія партії не ставилася під сумнів. Вона могла лише частково коригуватися (виправлялися так звані «перегини»). Також критики зазнавали окремі функціонери, які не забезпечили досягнення необхідних показників. Їх роботу розглядали на партійних зборах, де приймали рішення про необхідне покарання.

Отже, у другій половині XIX ст. сформувався три підходи до висвітлення удільного періоду Київської Русі: державницький (М. Карамзін), родовий (С. Соловйов) та обласно-федеративний (В. Антонович). Останній став методологічною основою регіональних досліджень членів київської документальної школи по вивченню горизонтального (земельно-обласного) зрізу історії Київської Русі. У 1881–1895 рр. вийшли праці, у яких відображено погляди на стан природного Дніпра та його навколишніх земель у період IX – початку XV ст. Обов'язковим елементом усіх

аналізованих праць є історично-географічний опис території із зазначенням ролі природного середовища у житті та розвитку місцевого населення. Він здійснювався на рівні знань тогочасної географічної та геологічної науки, на основі широкої та різноманітної історіографічної і джерельної бази. Автори аналізували вплив природного середовища на хід та напрямки колонізаційних рухів, військових походів, торговельних зносин, етнографічне та політичне розмежування населення. Ними описано дніпровську водну систему та її місце серед інших річкових мереж, літописний шлях із варяг у греки, питання судноплавства та мореплавства тощо. Детально описана дискусійна екологічна проблема про судноплавність малих річок у давнину. Згадувалися також такі екологічні негаразди, як обміління річок, вирубування лісів, винищення дичини.

У 1952–1971 рр. паралельно будівництву каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі київськими істориками було написано ряд дисертацій про спорудження, як окремих його ступенів, так і всього гідрокаскаду крізь призму роботи КППРС. Автори були учасниками та очевидцями процесу, який досліджували. Однак, їхні роботи методологічно та тематично були суттєво звужені. Загалом ними було уведено у науковий обіг великий документальний фактичний матеріал (особливо партійного характеру), узагальнено та систематизовано процес будівництва як окремих гідровузлів, так і їх цілісного каскаду, підсумовано практичну значущість діяльності каскаду Дніпровських ГЕС для функціонування народного господарства України, коротко перелічено негативні наслідки будівництва дніпровського каскаду, які носять здебільшого екологічний характер.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Багалея Д.И. История Северной земли до половины XIV ст. : историческая монография Дмитрия Багалея / Дмитрий Иванович Багалея. – К. : Университетская типография И.И. Завадского, 1882. – II, 310, II с.
2. Величко М.П. Комуністична партія – організатор будівництва Кременчуцької і Київської гідроелектростанції, складових частин Дніпровського каскаду: дис... канд. іст. наук / М.П. Величко; Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1970. – 287 с.
3. Голубовский П.В. История Северной Земли до половины XIV столетия / Петр Васильевич Голубовский. – К. : Университетская типография И.И. Завадского, 1881. – 209 с.
4. Голубовский П.В. История Смоленской земли до начала XV ст. / Петр Васильевич Голубовский. – К. : Тип. Императорского университета Св. Владимира, 1895. – 341 с.
5. Голубовский П.В. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южно-русских степей IX–XIII вв. / Петр Васильевич Голубовский. – К. : Университетская типография И.И. Завадского, 1884. – 262 с.
6. Горло Н.В. Спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду: соціальний та економічний аспекти (50–70-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Н.В. Горло; Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

7. Грушевский А.С. Пинское полесье. Исторические очерки. – Часть I: Очерк истории Турово-Пинского княжества XI–XIII вв. / Александр Сергеевич Грушевский. – К. : Тип. Императорского университета Св. Владимира Н.Т. Корчак-Новикова, 1901. – 87 с.
8. Грушевский М.С. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия / Михаил Сергеевич Грушевский. – К. : Тип. Императорского Университета Св. Владимира В.И. Завадского, 1891. – 538 с.
9. Довнар-Запольский М.В. Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия / Митрофан Викторович Довнар-Запольский. – Минск : Харвест, 2015. — 240 с. – (Печатается по изданию: К. : Типолитография тов-ва И.Н. Кушнеров и К. (в Москве): Киевское отделение, 1891).
10. Историчний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка : минуле й сьогодні (1834–2004 рр.) / [І.В. Верба, Б.М. Гончар, М.В. Гримич, Г.Д. Казьмирчук (відп. ред.), А.П. Коцур та інші]. – К. : ПРАЙМ-М, 2004. – 356 с.
11. Казьмирчук Г.Д. Кафедра історії для гуманітарних факультетів: нарис історії / Г.Д. Казьмирчук, Ю.В. Латиш, А.Ф. Мінгазутдінов // Соціальна історія: Науковий збірник / За ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. – К. : Логос, 2008. – Вип. IV. – С. 6–30.
12. Карцовник Э.Б. Ленинский план электрификации и борьба партии за сооружение Днепровской гидроэлектростанции им. В.И. Ленина: дис... канд. ист. наук / Эсфирь Бенционовна Карцовник; Ин-т повышения квалификации преподавателей общественных наук при Киев. ордена Ленина гос. ун-та им. Т.Г. Шевченко. – К., 1964. – 273 с.
13. Кітов Д.Ю. Дніпро як феномен етнічної культури й традиційного світогляду в контексті українознавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 09.00.12 / Д.Ю. Кітов; Нац. НДІ українознав. МОН України. – К., 2010. – 19 с.
14. Кіян О.І. Володимир Антонович як історик й основоположник київської історичної школи в українській історіографії другої половини XIX – поч. XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук / О.І. Кіян; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2008. – 36 с.
15. Кривчик П.Т. Партия большевиков в борьбе за восстановление ДнепрогЭС имени В.И. Ленина (1944–1950 годы): дис... канд. ист. наук / П.Т. Кривчик; Институт повышения квалификации преподавателей марксизма-ленинизма при Киевском государственном ун-те им. Т.Г. Шевченко. – К., 1952. – 264 с.
16. Ляскоронский В.Г. История Переяславльской земли с древнейших времён до половины XIII столетия / Василий Григорьевич Ляскоронский. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1897. – 510 с.
17. Олейниченко Н.Д. Коммунистическая партия в борьбе за строительство Каховской ГЭС: дис. на соискание наук. степени канд. ист. наук / Н.Д. Олейниченко; Киевский государственный университет им. Т.Г. Шевченко. – К., 1955. – 317 с.
18. Олійниченко М.Д. КПРС – організатор будівництва Дніпровського каскаду гідроелектростанцій (1927–1970 рр.): дис... д-ра іст. наук / Микола Дмитрович Олійниченко; КДУ ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1971. – 571 с.
19. Соколова Н.Д. Історіографічний потенціал наукових праць студентів-істориків університету св. Володимира (1834–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Н.Д. Соколова; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 15 с.

REFERENCES

1. Bahalei D.Y. Ystoryia Severskoi zemly do polovyny KhIV st. : ystorycheskaia monohrafiya Dmytryia Bahaleia / Dmytryi Yvanovych Bahalei. – K. : Unyversytetskaia typohrafiya Y.Y. Zavadskoho, 1882. – II, 310, II s.
2. Velychko M.P. Komunystychna partiia – orhanizator budivnytstva Kremenchutskoi i Kyivskoi hidroelektrostantsii, skladovykh chastyn Dniprovskoho kaskadu: dys... kand. ist. nauk / M.P. Velychko; Kyivskiy derzhavnyi universytet im. T.H. Shevchenka. – K., 1970. – 287 s.
3. Holubovskiy P.V. Ystoryia Severskoi Zemly do polovyny XIV stoletyia / Petr Vasylevych Holubovskiy. – K. : Unyversytetskaia typohrafiya Y.Y. Zavadskoho, 1881. – 209 s.
4. Holubovskiy P.V. Ystoryia Smolenskoii zemly do nachala XV st. / Petr Vasylevych Holubovskiy. – K.: Typ. Ymperatorskoho unyversyteta Sv. Vladymyra, 1895. – 341 s.
5. Holubovskiy P.V. Pechenehy, torky u polovtсы do nashestvyia tatar. Ystoryia yuzhno-russkykh stepei IX–XIII vv. / Petr Vasylevych Holubovskiy. – K.: Unyversytetskaia typohrafiya Y.Y. Zavadskoho, 1884. – 262 s.
6. Horlo N. V. Sporudzhennia vodoskhovyshch Dniprovskoho hidrokaskadu: sotsialnyi ta ekonomichnyi aspekty (50–70-ti rr. KhKh st.) : avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Natalia Vitaliivna Horlo; Zaporizkyi natsionalnyi un-t. – Zaporizhzhia, 2007. – 20 s.

7. Hrushevskiy A.S. Pynskoe polese. Ystorycheskye ocherky. – Chast I: Ocherk ystoryy Turovo-Pynskoho kniazhestva XI–XIII vv. / Aleksandr Serheevych Hrushevskiy. – K. : Typ. Ymperatorskoho unyversyteta Sv. Vladymyra N.T. Korchak-Novykova, 1901. – 87 s.
8. Hrushevskiy M.S. Ocherk ystoryy Kyevskei zemly ot smerty Yaroslava do kontsa XIV stoletyia / Mykhayl Serheevych Hrushevskiy. – K. : Typ. Ymperatorskoho Unyversyteta Sv. Vladymyra V.Y. Zavadskoho, 1891. – 538 s.
9. Dovnar-Zapolskiy M.V. Ocherk ystoryy Kryvychskoi y Drehovychskoi zemel do kontsa XII stoletyia / Mytrofan Vyktorovych Dovnar-Zapolskiy. – Mynsk : Kharvest, 2015. – 240 s. – (Pechataetsia po yzdanyiu: K. : typolytohrafiya tov-va Y.N. Kushnerov y K. (v Moskve): Kyevske otdelenye, 1891).
10. Istorychnyi fakultet Kyivskoho natsionalnogo unyversytetu imeni Tarasa Shevchenka : mynule y sohodennia (1834–2004 rr.) / [I.V. Verba, B.M. Honchar, M.V. Hrymych, H.D. Kazmyrchuk (vidp. red.), A.P. Kotsur ta inshi]. – K.: PRAIM-M, 2004. – 356 s.
11. Kazmyrchuk H.D. Kafedra istorii dlia humanitarnykh fakultetiv: narys istorii / H.D. Kazmyrchuk, Yu.V. Latysh, A.F. Minhazutdinov // Sotsialna istoriia: Naukovyi zbirnyk / Za red. prof. H.D. Kazmyrchuka. – K. : Lohos, 2008. – Vyp. IV. – S. 6–30.
12. Kartsovnyk Э.В. Lenynskiy plan elektryfikatsyy y borba partyy za sooruzhenye Dneprovskoi hydroelektrostantsyy ym. V.Y. Lenyna: dys... kand. yst. nauk / Эсфир Бентсьоновна Карцовник; Ўн-т ровышshenyia kvalyfykatsyy prepodavatelei obshchestvennykh nauk pry Kyev. ordena Lenyna hos. un-t ym. T.H. Shevchenko. – K., 1964. – 273 s.
13. Kitov D.Yu. Dnipro yak fenomen etnichnoi kultury y tradytsiinoho svitohliadu v konteksti ukrainoznavstva : avtoref. dys... kand. ist. nauk : 09.00.12 / Dmytro Yuriiovych Kitov; Nats. NDI ukrainoznav. MON Ukrainy. – K., 2010. – 19 s.
14. Kiian O.I. Volodymyr Antonovych yak istoryk y osnovopolozhnyk kyivskoi istorychnoi shkoly v ukrainiskii istoriohrafii druhoi polovyny KhKh – poch. KhKh st. : avtoref. dys... d-ra ist. nauk / Oleksandr Ivanovych Kiian; NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy. – K., 2008. – 36 s.
15. Kryvchyk P.T. Partiya bolshevykov v borbe za vosstanovlenye Dneprohэs ymeny V.Y. Lenyna (1944–1950 hody): dys... kand. yst. nauk / P.T. Kryvchyk; Ўnstytut rovыshshenyia kvalyfykatsyy prepodavatelei marksyzma-lenynyzma pry Kyevskom Hosudarstvennom unyversytete ym. T.H. Shevchenko. – K., 1952. – 264 s.
16. Liaskoronskiy V.H. Ystoryia Pereiaslavskoi zemly s drevneishykh vremén do polovyny XIII stoletyia / Vasylyi Hryhorevych Liaskoronskiy. – K. : Typ. Y.Y. Chokolova, 1897. – 510 s.
17. Oleinychenko N.D. Kommunysticheskaia partiya v borbe za stroytelstvo Kakhovskoi HЭС: dys.... kand. yst. nauk / Nikolai Dmytryevych Oleinychenko; Kyevskiy hosudarstvennyi unyversytet Kyevskiy hosudarstvennyi unyversytet ym. T.H. Shevchenko. – K., 1955. – 317 s.
18. Oliinychenko M.D. KPRS – orhanizator budivnytstva Dniprovskoho kaskadu hidroelektrostantsii (1927–1970 rr.): dys... d-ra ist. nauk / Mykola Dmytrovych Oliinychenko; KDU im. T.H. Shevchenka. – K., 1971. – 571 s.
19. Sokolova N.D. Istoriohrafichniy potentsial naukovykh prats studentiv-istorykiv unyversytetu sv. Volodymyra (1834–1920 rr.) : avtoref. dys... kand. ist. nauk : 07.00.06 / Nataliia Dmytrivna Sokolova; Kyivskiy natsionalnyi unyversytet im. T. Shevchenka. – K., 2007. – 15 s.

© Александр Горбовый
(Переяслав-Хмельницкий)

ДНЕПР В ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ НАУЧНЫХ КОЛЛЕКТИВОВ КИЕВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО (1881–1971 ГГ.)

В статье рассматривается освещение различных аспектов жизнедеятельности Днепра в исторических исследованиях научных коллективов КНУ им. Т.Г. Шевченко. Среди многих работ киевских историков в качестве наиболее информативных избрано труды 2-х коллективов ученых: киевской документальной школы (кон. XIX в.), а также советских исследователей днепровского гидрокаскада (вт. пол. XX в.).

В 1881–1895 гг. под руководством В. Антоновича было написано 8 работ. В них, в частности, отражено взгляды их авторов (М. Грушевский, А. Грушевский, Д. Багаллий, В. Ляскоронский, М. Довнар-Запольский и П. Голубовский) на природное состояние Днепра и Приднепровья в период IX – нач. XV в. Исследователи анализировали влияние природной среды на ход и направления колонизационных движений, военных походов, торговых отношений, этнографическое и политическое разграничение населения. Ими описано днепровскую водную систему и ее место среди других речных сетей, летописный путь из варяг в греки, вопросы судоходства и мореплавания и др. Подробно

освещена дискуссионная экологическая проблема о судоходности малых рек в древности. Упомянулись также такие экологические проблемы как обмеление рек, вырубка лесов, уничтожение дичи.

В 1952–1971 гг. параллельно строительству каскада гидростанций на Днепре киевскими историками было написано 5 диссертаций о строительстве, как отдельных его ступеней, так и всего гидрокаскада сквозь призму работы КПСС. Авторы были участниками и очевидцами процесса, который исследовали. Однако их работы методологически и тематически были существенно сужены. Основное внимание уделялось партийной работе. Значительно меньше писалось о народнохозяйственном значении каскада, которое в основном оценивалось как положительное. Только М. Олейниченко коротко перечислил некоторые его недостатки: сине-зеленые водоросли, мелко затопленные участки (Конские плавни) и др.

Ключевые слова: историография, Днепр, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, киевская документальная школа, экология, река.

© Olexander Horbovyi
(Pereiaslav-Khmelnyskyi)

DNIPRO IN HISTORICAL STUDIES OF THE RESEARCH TEAMS OF THE TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV (1881–1971 YEARS)

The article is about various aspects of life of the Dnieper in historical studies of the research teams of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Among the many works of the Kiev historians for this study were selected work of two teams of scientists: Kiev documentary school (late nineteenth century) and Soviet researcher's construction of cascade hydropower on the Dnieper in the light of the CPSU (second half of the twentieth century) as the most informative. The activity of members of each union were common in thematic focus, chronological period and methodological workapproaching. In historiography there is a large stratum of literature that deals with the study of the Dnieper or historical studies of the Kiev historians. However, the authors have not examined the proposed issue.

In the second half of the nineteenth century there were three approaches to interpreting an independent period of Kiev Rus: the state (by M. Karamzin), the generic (by S. Soloviev) and the regional-federal (by V. Antonovich). The latter became the methodological basis of regional research members documentary of the Kiev schools for the study of horizontal (land-regional) slice of history of the Kiev Rus (in the 1881–1895). They wrote eight works that are directly related areas of the river Dnieper. They displayed their views of the state of the Dniper and its surrounding land in the ancient time (IX – the beginning of the fifteenth century). Their authors were prominent historians who mostly just started their scientific career: M. Hrushevsky, A. Hrushevsky, D. Bahaliy, W. Lyaskoronsky, M. Dovnar-Zapolskiy and P. Golubovsky (three works).

The required element of all jobs is considered historical and geographical description of the area indicating the role of the environment in the life and development of the local population. It was performed at the level of knowledge of the contemporary geographical and geological sciences, based on the broad and diverse historiographical and source base. The issue of the Dnieper in certain texts revealed through various aspects that were highlighted in unequal measures. For the subject of research they can be described in the form of the following: physical, geographic, economic and geographic, political and geographical and ecological issues.

The authors were analyzed the impact of the environment (rivers, forests, wetlands, relief) on the course and direction of colonization movements, military campaigns, trade relations, ethnographic and political distinction population. They described the water system of the Dniper and its place among other river networks in the chronicle route from the Vikings to the Greeks path as navigation and more. Detailed discussion of the environmental issue of the navigability of small rivers in ancient times. Also mentioned environmental problems such as drying of rivers, deforestation, destruction of wildlife.

In the 1952–1971 the parallel cascade of the hydropower construction of the Dnieper made the first attempt to highlight the historical process of its creation. Kyiv historians had written five theses (among them – a doctor throughout the cascade hydropower) the construction of reservoirs on the Dnieper in the light of the CPSU. Studies have been prepared on a separate hydro and around cascade hydropower.

Realized works have entered into the scientific use the significant factual and documentary material (mostly party character). Due to them, the process of the systematization and summarization of the hydro-building on the Dnieper was started at the stage of its implementation in practice. Accordingly the authors it was able to witness the process that they have investigated, to communicate with its direct participants as called «by the fresh tracks». However, their works were methodologically (the teachings of Lenin,

Stalin, policy documents of the CPSU) and thematically (activities CPSU) were significantly narrowed. The main attention was paid to Party's work. Much less coverage were gained to the economic importance of the hydro cascade. For the most part it was evaluated as positive. Only Oliynychenko M. briefly enumerated some of its shortcomings: blue-green algae, shallow flooded areas (The Horsemarshes) and others.

Thus, the materials are proving fairly high level of the study of the Dnieper in the historic studios in the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Keywords: historiography, Dniper, the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kiev Documentary School, ecology, river.

До редакції надійшла 24.10.2016.

УДК 930=133.1=161.2:94(477):327«2013/2016»

© *Ольга Савицька*
(Київ)

«УКРАЇНСЬКА КРИЗА» У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ФРАНКОФОННІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано наукові праці вітчизняних і франкомовних істориків, присвячені дослідженню «української кризи» та аналізу основних її причин і наслідків. «Українська проблема» («українські уроки» чи «українська криза») – це різка зміна ситуації на світовій арені, із-за неспроможності міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ та ін., своєчасно та адекватно відповісти на виклики сучасності.

Стаття присвячена розкриттю поняття «українська криза» та аналізу наукових дискурсів франкомовних видань і вчених з «української проблеми», а також бачення вітчизняних дослідників цього питання.

Методологічною основою роботи є комплексний і системний підходи, принципи історизму та наукової об'єктивності. З метою порівняння поглядів науковців застосовано порівняльний аналіз різних джерел – науково-порівняльний метод; за допомогою проблемно-хронологічного методу – виокремлено тематичні питання, які порушувалися в історіографії на різних етапах її розвитку, і, нарешті, на підставі історично-генетичного методу, з'ясовано зумовленості зовнішньополітичних відносин України на базі внутрішньої політики.

Мета дослідження полягає у виявленні та історіографічному аналізі наявного комплексу публікацій про «українську кризу», концептуальних і змістовних особливостей відображення цього явища в історичній літературі; простежено основні історіографічні групи досліджень і з'ясовано стан наукової розробки теми вітчизняною та франкомовною історіографією; проаналізовано комплекс джерел та обґрунтовано теоретико-методологічні засади наукового вивчення проблеми; здійснено історіографічний аналіз політичного, економічного та військового співробітництва України з країнами Європейського Союзу; встановлено рівень науковості та інформаційності праць; визначено напрямки майбутніх дослідницьких пошуків.

Особлива увага вчених присвячена діяльності та проблематиці сучасного стану таких міжнародних організацій, як ОБСЄ, ООН та ін., а також взаємин між Україною та Францією, як одного з засновників Європейського Союзу та впливового гравця на міжнародній арені.

Крім цього, в статті подається аналіз військових відносин між Україною та ЄС. Вітчизняні та франкомовні вчені, розглядаючи недоліки в діяльності міжнародних організацій, паралельно пропонують шляхи їх подолання, що в свою чергу, дасть змогу певним чином вирішити «українську кризу». У статті використано наукові доробки таких франкомовних вчених: Ж. Жеронімо, П. Лефорта, Ж. Носетті, Х. Васюліни, М. Ксав'єра та ін. Проаналізовано праці українських дослідників: О. Добржанської, О. Мітрофанової, В. Циватого та ін.

Висновок присвячений розкриттю відмінностей поглядів у історіографічних дослідженнях «українського питання» вітчизняних та іноземних вчених, а саме – різниця полягає в тому, що вітчизняні вчені наголошують на необхідності своєчасного й оперативного реагування з боку міжнародних організацій на кризові ситуації. У свою чергу, іноземні фахівці за основу досліджень беруть зовнішню та внутрішню політику України, але всі дослідники спільні в тому, що феномен «української кризи» сильно впливає на сучасні міжнародні відносини, змінюючи їх, демонструючи прогалини в системі міжнародного права, яка потребує змін не лише в просторі європейських взаємин, а й в масштабах світової політики.

Ключові слова: Україна, Франція, ЄС, ООН, ОБСЄ, «українська криза», міжнародні відносини.